

Hva skal barnet hete?

Kommentar til debatten om psykologiens «hypotetiske konstrukter»

Karl Halvor Teigen

Psykologisk institutt, UiO og Simula Research Laboratory

Vitenskapelige begreper er som begreper flest; de skaper orden og uorden, de samler og skiller. De er menneskeskapte enten vi kaller dem hypotetiske konstrukter eller ei, og de må gis navn så vi kan snakke om dem. Både kognitiv psykologi og atferdsanalyse har tatt i bruk navn fra dagliglivet. Disse kan bidra både til forståelse og misforståelser. Begge retninger har også utviklet egne faguttrykk, som i blant fører til mystifikasjoner. Metaforer er heuristiske hvis man har mange nok og er villig til å veksle mellom dem.

Så vidt jeg skjønner handler denne debatten om to ting: (1) hvordan vi skal forankre våre faglige begreper og (2) hva vi skal kalle dem. Den kan umulig handle om *hvorvidt* vi skal bruke faglige begreper og *at* vi skal kalle dem noe.

Som Svartdal (2014) påpeker, ligger det i vitenskapens natur å formulere begreper som best mulig fanger de fenomener vi vil studere, og utvikle og teste teorier om deres forhold til hverandre. Vi må også sette navn på dem. Begge deler innebærer å stikke hodet frem, med fare for å måtte trekke det tilbake. Astronomene i 1930 tok sjansen på å kalle Pluto for en planet, til tross for at det ikke sto skrevet i dens panne. Fra 2006 ble den offisielt nedgradert til planetoide, men debatten fortsetter. Atferdsanalytikere tar sjansen på å kalle duens hacking for operanter, men kanskje operantoider er bedre?

For nye lesere, som det heter, kan vi minne om Bruners klassiske skildring av *kategorisering* som en allmennmenneskelig,

og ikke bare en vitenskapelig aktivitet (Bruner, Goodnow & Austin, 1956). Bruner poengterte det han kaller «the achievements of categorization», altså hva vi oppnår med å klassifisere: forenkling, identifikasjon, læring, praktisk nytte og teoridannelse. Riktignok sto Bruner fadder for den kognitive revolusjon og var altså part i saken, men mange atferdsanalytikere snakker jo om *stimulusekvivalens* på lignende måte, selv om jeg naturligvis er blant dem som kan ha misforstått dette intrikate begrepet (Tonneau, 2001).

Begreper gjør altså mye bra, men ufarlige er de ikke. Som Benny Andersen (1964) skriver (riktignok om damer): Det er besværlig med; det er umulig uten. Til og med begrepet *begrep* kan bli problematisk. I denne debatten bruker både Svartdal og de rettroende mystifikasjonen «hypotetiske konstrukter». Betegnelsen er langt fra nøytral, og var heller aldri ment å være det. MacCorquodale og Meehl (1948) lanserte den som et dekknavn for abstrakte begreper som man erkjenner lover mer enn de kanskje kan holde. «Konstrukter» poengterer at begrepene er menneskeskapte,

Korrespondanse til Karl Halvor Teigen, Psykologisk institutt, Postboks 1094 Blindern, 0317 Oslo.
E-mail: k.h.teigen@psykologi.uio.no

og «hypotetiske» signaliserer at de går ut over observasjonsgrunnlaget. De er «postulert» og ligger altså tynt an, klar til å byttes ut hvis de ikke funker. Og det gjelder vel de aller fleste begreper her i verden, men trenger vi få det gnidd det inn gjennom selve terminologien? Er ikke «hypotetiske konstrukter» selv et hypotetisk konstrukt som kunne fortjent et mindre eksentrisk døpenavn?

Faren med faguttrykk av typen «hypotetiske konstrukter» er at de kan virke mot sin hensikt. Fordi de virker fremmedartede og spesialiserte kan de gi inntrykk av at vi står overfor noe avansert og vanskelig gripbart. Kanskje det er derfor atferdsanalytikerne helst vil slippe omgang med dem? Men begrepene slipper de ikke unna, som Svartdal påpeker. Ikke navnene på dem heller.

Begreper samler og skiller. De inviterer til å se likheter i det mangeartede, i blant på bekostning av forskjellene. De indikerer også nyanser og distinksjoner som ellers ikke var lett å få øye på, med risiko for hårløying. De toger inn i forskerens laboratorium med merkelapper som både kan være for vide og for snevre. *Hukommelse* er et ord og et «hypotetisk konstrukt» som vi kan mistenke for å gape over for mye, *læring* er et annet. Til og med gaper de over hverandre. Straks blir det behov for oppdelinger og underkategorier av typen korttids og langtids, deklarativ og prosedural, respondent og operant. *Stimuli* og *responser* er andre eksempler på store ord, som inspirerer til å tøye prinsippene, se om det duen foretar seg i kammeret på sett og vis ligner det dataspilleren foretar seg på kammerset, forutsatt, naturligvis, at man ikke stopper der, men også interesserer seg for forskjellene. Og finner gode navn på dem.

Svartdal bruker *forventningseffekt* som eksempel på et godt etablert kognitivt konstrukt. Rosenthal (1966) skapte i sin tid oppstandelse ved å vise at forsøksledere med en type forventning til resultatene fikk andre resultater enn de som hadde de motsatte forventningene. Interessant nok spurte Rosenthal aldri forsøkslederne sine om de syntes det gikk som forventet. I et av

hans standardoppsett skulle forsøkspersonene vurdere et sett med fotografier ut fra hvor vellykkede de avbildede syntes å være. Undersøkelsen forega å være en replikasjon av en tidligere studie hvor portrettene var skåret på en skala fra -10 til +10. En gruppe fikk vite at bildene pleide å bli bedømt til +5 på denne skalaen, en annen gruppe fikk vite at de skåret -5 i gjennomsnitt. De nye forsøkspersonene ga bildene gjennomsnittlig +0.40 i den første gruppen, og -0.08 i den andre. Forskjellen mellom 0.40 og -0.08 er signifikant, så Rosenthal og Fode (1963) hadde godtgjort at forventningene spilte en rolle. Men mon forsøkslederne selv følte sine forventninger bekreftet? Her venter man seg skårer på pluss fem og minus fem og får skårer så nær null som de kan komme! Det må ha vært ganske skuffende for forsøksledere som til og med var lovet ekstra betaling hvis de gjorde det bra. Eksemplet viser at selv et veletablert begrep som «forventningseffekt» ikke trenger å innebære at man får sine forventninger bekreftet. Resultatene demonstrerer samtidig (og ufrivillig) en sideeffekt av nullhypotesetesting, hvor effekter testes som forskjell mellom betingelser og ikke som overensstemmelse/uoverensstemmelse med en mer spesifisert hypotese.

I navnsetting av vitenskapelige begreper, ikke minst i psykologi, har man to veier å gå. Enten benytte seg av ord hentet fra dagligspråket, som da gjerne må avgrensnes eller gis en avvikende mening; eller lage nye faguttrykk som ingen har hørt før, og få klarer å huske. I det første tilfelle er det lettere å bli forstått, i følge fluency-forskningen også lettere for å bli trodd på (Alter & Oppenheimer, 2009; Song & Schwarz, 2009). Men det er også lettere å bli misforstått. For eksempel må man forklare at *hukommelse* i fagpsykologien også omfatter forhold (f. eks. fastholdte forestillinger og etablerte ferdigheter) som vi *ikke* pleier å kalle hukommelse i dagligtalen. Riktignok hevder Eilifsen, Vie og Arntzen (2011, s. 122) at atferd av typen hakking og sykling «omtales ofte i dagliglivet som det å huske»; det får meg til å undres

over hvilket dagligliv disse forfatterne sykler rundt i.

Ved innføring av nye uttrykk slipper man slike oppklaringsrunder, men risikerer til gjengjeld å ikke forstås i det hele tatt utenfor en snever krets. Samtidig kan man risikere at omverden (og i blant en selv) vil tro at det handler om begreper av et annet og subtilere slag enn de vi omgås til daglig. «Departing from plain and easy formulation is often a way of signalling that something other than plain meaning is intended» fastslår språkfilosofen Dan Sperber (2010, s. 586) i en artikkel om det han kaller guru-effekten. For i blant virker påstander dype og vitenskapelige i kraft av en ugjenomtregelig terminologi (Billig, 2013). Og hvem vil vel ikke gjerne fremstå som guru på haugen?

Nå er det ikke slik at kognitiv psykologi har valgt å slå inn på den første veien ved å komme dagligspråket i møte, mens atferdsanalysen har sagt morsmålet farvel. Riktignok har kognitiv psykologi tatt til nåde en rekke allmenne mentalistiske begreper, såsom hukommelse, forestillinger og tenkning; men den har også svelget kameler av typen eksekutivfunksjoner, representasjoner og retensjon, priming og prosessering, ja selv begrepet *kognitiv* kan være mystisk nok for uinnvidde.

Atferdsanalysen har på sin side ikke ganske forlatt dagligtalens til fordel for «DTMS-prosedyrer», «kontingenser», «stimuluskontroll» og «precurrent» atferd. For hva med *straff*? Et folkelig begrep som også inngår i læringsteoretikernes vokabular, men som de insisterer på: i en nokså forskjellig betydning enn dagligtalens. For mens vi i dagliglivet definerer straff ut fra intensjon (som negative sanksjoner) og diskuterer om de virker eller ikke, defineres den i forsterkningsteori gjennom sine virkninger og dem alene, og ikke ut fra hensikten med den. Og hva med *overtroisk atferd*? Betegnelsen avslører at Skinner ikke holdt seg for god til å bruke folkelige ord og uttrykk metaforisk når det gjaldt å formidle det han mente var et godt poeng (tross mangelfull

empirisk dekning, som Svartdal påviser). Og *atferd* er i alle fall god norsk dagligtale!

En vanlig innvending mot ord fra daglig-talen, og mot den kognitive psykologiens «hypotetiske konstrukter», er at de drar med seg en utstrakt bruk av metaforer (Eilifsen et al., 2011). Metaforer er både bedre og verre enn ord flest: De hjelper forståelsen ved å gi konkrete bilder av hva man snakker om, og fantasien ved å antyde muligheter man ellers ikke ville ha tenkt på. Samtidig, og av samme grunn, er de farlige. De frister oss til å tro at begrepene og modellene har eget liv, og lokker oss til slutninger vi mangler dekning for å trekke. Men igjen: Det er besværlig med, det er umulig uten. En vitenskapelig verden uten metaforer ville være, metaforisk talt, en ørken uten oaser. Vi får tåle at Karlsen (2008) sammenligner hukommelsen med spor i sanden. Et bilde som naturligvis bare er riktig opp til et visst punkt; så får vi skifte det ut med et annet. «Glemselen er som lyngen», skriver J. P. Jacobsen, «den gror kun av seg selv, og all verdens fredning og omhu og røkt legger ikke en tomme til dens vekst» (1876/1995, s. 185). Feil det også, naturligvis, men i alle fall en vakker tanke, som kan forandre synet på glemsel fra noe negativt til noe mer naturnødvendig og organisk. Draaisma (2000) har skrevet en hel historiebok om hukommelsens metaforer gjennom tidene. I stedet for å bannlyse metaforene bør vi kanskje legge oss John Stuart Mills (1856) ord på sinne om at bare den vil være slave av metaforene som har for få av dem til sin rådighet. Og bare den vil engste seg for hypotetiske konstrukter som klammer seg til noen få.

Referanser

- Alter, A. L., & Oppenheimer, D. M. (2009). Uniting the tribes of fluency to form a metacognitive nation. *Personality and Social Psychology Review*, 13, 219–235.
- Andersen, B. (1964). *Den indre bowlerhat*. København: Borgens forlag.
- Billig, M. (2013). *Learn to write badly: How*

- to succeed in the social sciences.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruner, J. S., Goodnow, J., & Austin (1956). *A study of thinking.* New York: Wiley.
- Draaisma, D. (2000). *Metaphors of memory.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Eilifsen, C., Vie, A. & Arntzen, E. (2011). Eksperimentelle studier av hukommelse innen kognitiv psykologi og atferdsanalyse. *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 38, 115-135.
- Jacobsen, J. P. (1995). *Fru Marie Grubbe.* Oslo: Oktober forlag (opprinnelig utgitt 1876).
- Karlsen, P. (2008). *Hva er hukommelse?* Oslo: Universitetsforlaget.
- MacCorquodale, K. & Meehl, P. E. (1948). On a distinction between hypothetical constructs and intervening variables. *Psychological Review*, 55, 95-107.
- Mill, J. S. (1856). *A system of logic.* London: Parker.
- Rosenthal, R. (1966). *Experimenter expectancy effects in behavioral research.* New York: Appleton-Century-Crofts.
- Rosenthal, R. & Fode, K.L. (1963). Three experiments in experimenter bias. *Psychological Reports*, 12, 491-511.
- Song, H., & Schwarz, N. (2009). If it's difficult to pronounce, it must be risky: Fluency, familiarity, and risk perception. *Psychological Science*, 20, 135-138.
- Sperber, D. (2010). The Guru effect. *Review of Philosophy and Psychology*, 1, 583-592.
- Svartdal, F. (2014). Hypotetiske konstrukt innenfor atferdsanalyse: Finnes de? Ja, men der lever de dessverre ikke i beste velgående. *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 41, 119-131.
- Tonneau, F. (2001). Equivalence relations: A critical analysis. *European Journal of Behavioral Analysis*, 2, 1-33.
-